

PUUTARHA-ARKEOLOGIAA YLEISÖN KANSSA

ABOA VETUS & ARS NOVA -MUSEON KAIVAUKSET 2018

Kesällä 2018 turkulainen Aboa Vetus & Ars Nova -museo jatkoi kaivaustutkimuksia¹, jotka olivat alkaneet museon tontin pohjoiskulmassa vuonna 2017.² Museo sijaitsee Turun historiallisessa keskustassa niin kutsutulla Rettigin tontilla, jota on tutkittu arkeologisesti 1800-luvun lopulta lähtien. 1990-luvun laajat systemaattiset arkeologiset kaivaukset keskittyivät museon länsipuolelle, mihin avattiin maanalainen arkeologinen Aboa Vetus -museo vuonna 1995. Vuonna 2017 museon pihamaalla aloitettujen kaivausten tarkoituksena on ollut tutkia, missä kunnossa maanalainen kulttuuriperintö on säilynyt museon toisella puolella. Matti Koivurinnan säätiön rahoittamia kaivauksia johti **Ilari Aalto**.

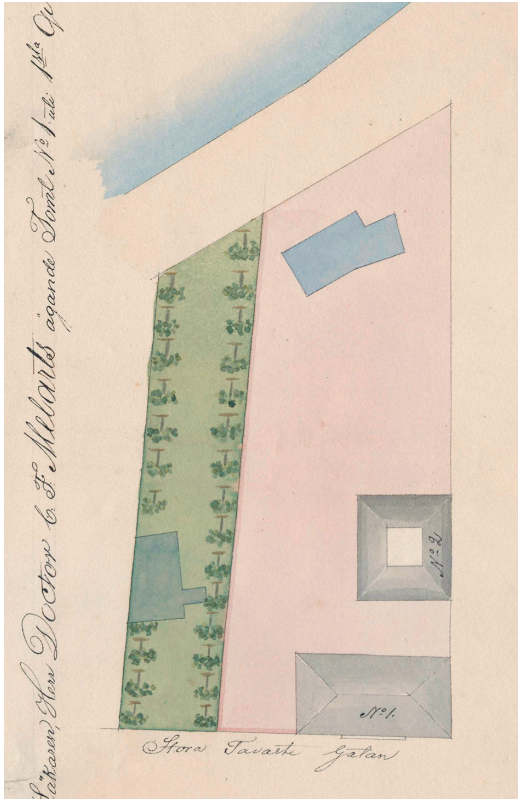
Tutkimusalue sijoittuu Turun Luostarikorttelin historiallisille tonteille 14 ja 15. Historiallisten lähteiden perusteella alueen käyttövaiheista ja rakennuskannasta on selkeä käsitys 1600-luvulta eteenpäin, mutta tätä varhaisemmista vaiheista ei ole olemassa kirjallista lähdeaineistoa.³ Tontit saivat nimensä omistajiensa mukaan, niin että tonttia 14 kutsuttiin nimellä Källare siellä sijainneen **Anders Merthenin** kellariravintolan mukaan ja tonttia 15 kutsuttiin nimellä Forsteen sen 1700-luvun alussa omistaneen **Samuel Forsteenin** mukaan.⁴ Tontit 14 ja 15 liitettiin 1700-luvulla yhdeksi tontiksi, jonka koko rakennuskanta tuhoutui

Turun palossa vuonna 1827. Ennen paloa tontilla sijaitsi kolme kivitaloa – aiemmin tontilla oli ollut neljäskin kivitalo, mutta se oli purettu jo 1700-luvun alussa.⁵ Talojen seinät jäivät palon jälkeen pystyyn, mutta ne purettiin kaupungin uuden asemakaavan tieltä.

Vuoden 2018 kaivauksissa keskityttiin tutkimaan palon jälkeen alueelle perustettua puutarhaa ja Turun palon aikaisia kerroksia. Koska vuoden 2017 kaivaukset olivat keskittyneet Källaren kivitaloon, vuonna 2018 haluttiin keskittyä Forsteenin kivitalon tutkimiseen. Edellisen vuoden tutkimusten tapaan yleisöarkeologia oli kaivauksen tärkeä painopiste.

FORSTEENIN KIVITALO JA RETTIGIN PUUTARHA KIRJALLISISSA LÄHTEISSÄ

Useimpien Turun paloa edeltäneiden Luostarikorttelin kivitalojen tapaan Forsteenin kivitalosta on olemassa melko paljon kirjallista lähdeaineistoa. Kivitalo näkyy vuonna 1742 tai 1743 laaditussa venäläisessä kartassa, joten silloin se on varmasti ollut jo olemassa. Jo ennen kaivausta oli kuitenkin selvää, että talo on luultavasti paljon venäläisen kartan kuvaamaa tilannetta vanhempi. Tähän saattaa viitata kaksi tontilta olevaa asiakirjamainintaa: vuonna 1723 Luostarin

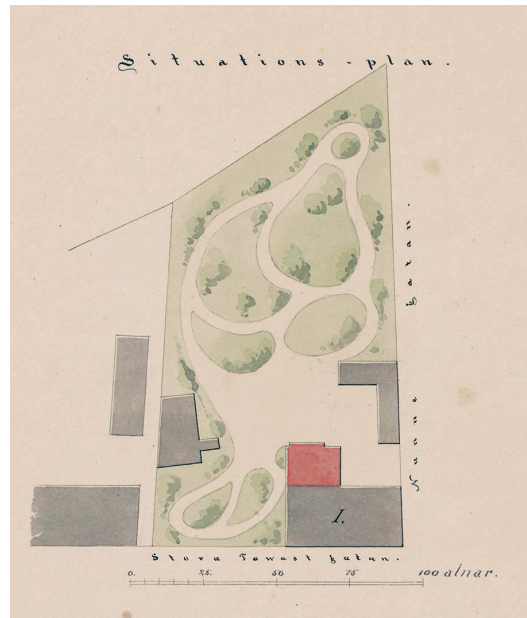
Kuva 1. Yksityiskohta tutkimusalueesta vuonna 1831. Forsteenin kivitalo (sinisellä) on vielä pystyssä, mutta muut vanhan asemakaavan mukaiset rakennukset on purettu. TMA, II kaupunginosa, kortteli 1, tontti 1 (II:1.1) 1831–1878.

jokikadun varrella olleen kivitalon valitettiin olevan vaarallisesti kallellaan ja vuonna 1726 tonttikaupan yhteydessä sama talo mainittiin raunioituneena.⁶ Talon on ilmeisesti ollut useiden muiden turkulaisten talojen tapaan tyhjillään ja vailla huoltoa isonvihan aikaan 1713–1721. Asiakirjamaininnat voivat kuitenkin koskea myös toista tontilla ollutta kivitaloa, joka on purettu ennen venäläisen kartan piirtämistä.⁷

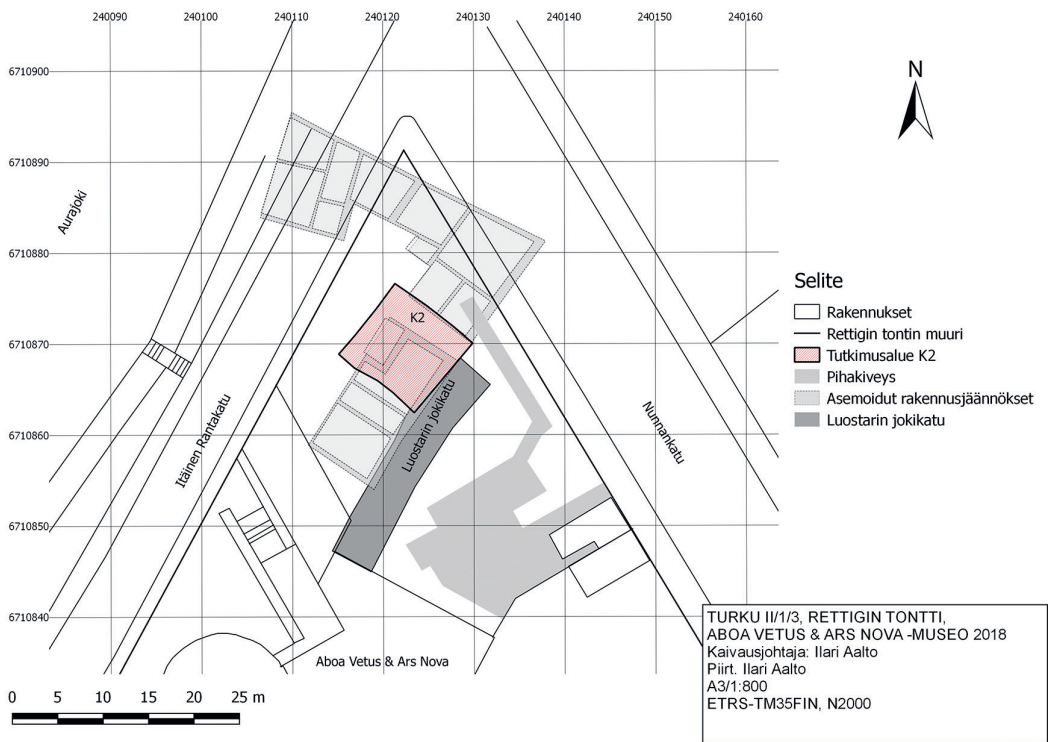
Mahdollisesta huonokuntoisuudestaan huolimatta Forsteenin kivitalo säilyi käytössä Turun 1827 paloon asti. Loppuvaiheessaan kivitalo oli lämmittämätön varasto, mikä käy ilmi tontista vuonna 1826

laaditusta palovakuutusasiakirjasta⁸. Vakuutusasiakirja antaa Forsteenin kivitalosta seikkaperäisen kuvan: Luostarin jokikadun suuntaisen rakennuksen pituus oli 16,6 metriä (28,00 kyynärää) ja leveys 8,46 metriä (14,25 kyynärää). Kaksikerroksisen kivitalon turvekatto kohosi 4,25 metrin (7,17 kyynärää) korkeuteen. Rakennuksen sisäänkäynnin yläpuolella oli luukku ja vinski, jolla voitiin nostaa tavaraa rakennuksen ylempään kerrokseen. Rakennuksen luoteisivulla kivitalon seinä muodosti kulmauksen, jossa sijaitsi puinen liiterirakennus.

Pohjakaavaltaan talo oli paritupa, jonne oli sisäänkäynti pihan puolelta rakennuksen keskeltä. Keskihuoneesta nousivat portaat yläkertaan ja samasta tilasta laskeutuivat toiset portaat kellariin. Sama kolmijakoinen pohjakaava toistui kellarissa ja rakennuksen yläkerroksessa. Kivitalon ainoasta säilyneestä osasta eli pohjakerroksesta palovakuutus

Kuva 2. Rettigin puutarha kuvattuna maistraatin rakennussuunnitelmassa vuonna 1878. Puutarha muodostui useista, mutkittelevista kujista. TMA, II kaupunginosa, kortteli 1, tontti 1 (II:1.1) 1831–1878.

Kuva 3. Vuoden 2018 kaivausalue (K2). Kartta: I. Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

mainitsee vain, että siellä sijaitsi “kolme holvattua kellaria puisine ovineen ja ulommainen rautaovi portaikossa, joiden ohella kivijalkaan ei palovakuutusta haluta.”⁹

Turun palon jälkeen tontilla sijainneet rakennukset purettiin uuden asemakaavan tieltä. Nykyisen Nunnankadun kohdalla sijainneet kivitalot purettiin lokakuussa 1829 ja Luostarin jokikadun varrella sijainnut Forsteenin kivitalo hieman myöhemmin. Forsteenin kivitalon rauniot näkyvät vielä maistraatin piirroksessa vuodelta 1831, mutta vuoden 1835 piirroksessa kivitalo on jo purettu ja peitetty maalla. (Kuva 1.) Tämän jälkeen alue sai olla ilmeisesti tyhjillään kymmeniä vuosia. 1870-luvulla alue muutettiin Rettigin perheen puutarhaksi, jossa risteili useita puutarhapolkuja. (Kuva 2.) Puutarhavaiheesta on olemassa karttoja 1870-luvulta alkaen ja 1900-luvun puutar-

hasta on säilynyt myös valokuvia Rettigin perheen kuva-albumissa. Suurin osa puutarhasta on tuhoutunut Aboa Vetus & Ars Nova -museon perustamisen yhteydessä 1990-luvulla, mutta osa puutarhan nuorimista puista on edelleen pystyssä tutkimusalueella.

TUTKIMUKSEN KULKU

Vuoden 2018 tutkimukset keskittyivät Forsteenin kivitalon koillispäähän, jonka kohdalle avattiin 10 x 10 metrin kokoinen kaivausalue. (Kuva 3.) Edellisen vuoden tutkimuksissa alueen muinaisjäännöksiä oli kartoitettu kahdella pienemmällä koe-kaivannolla, joista toisessa tavoitettiin Källare-tontin kivitalo ja toisessa tavoitettiin Forsteenin ja Källaren välissä kulkenut, Au-

rajoelle johtanut kujakiveys. Sama kiveys päätettiin ottaa laajemmin esiin vuonna 2018.

Vaikka tutkimusalueella on hyvin säilyneitä kaupunkikerroksia keskiajalta asti, vuoden 2018 kaivausten tavoite oli keskittää kaivamaan esiin Turun paloa edeltänyt maanpinta ja tyhjentää Forsteenin kivitalon koillispuolella kellari maa-aineksesta. Kaivauksen avulla pyrittiin vastaamaan kolmeen tutkimuskysymykseen: 1. Mitä jäänteitä Rettigin puutarhasta on säilynyt maan alla? 2. Miten Turun palo näkyy arkeologisena ilmiönä? 3. Milloin Forsteenin kivitalo on rakennettu ja onko rakennuksessa havaittavissa useita rakennusvaiheita?

Edellisvuoden kaivausten perusteella tiedettiin, että tutkimusalueen pintamaa oli noin 60 cm syvyyteen asti sekoittuneita, resentejä kerroksia. Resentit kerrokset poistettiin koneellisesti, ja niiden alta tavoitettiin Rettigin puutarhan kerros, joka koostui hyvin savisesta maasta. Olimme edellisvuoden havaintojen perusteella oletaneet, ettei puutarhasta olisi juuri jäljellä

fyysisiä jälkiä, mutta olimme onneksi väärässä: kaivauksen aikana paljastui paikoin erittäin hyvin säilynyttä, pienillä pyöreillä kivillä päällystettyä puutarhakujaa ja yhden maatuneen puuistutuksen jäännös. (Kuva 4.) Kummatkin liittyvät ilmeisesti puutarhan varhaisempaan vaiheeseen. Puutarhan kujia oikaistiin todennäköisesti Rettigin palatsin rakentamisen yhteydessä vuonna 1928, mutta arkeologisesti havaitut kujan jäännökset noudattelevat vanhemman puutarhan kaavaa. Toisin sanoen 1900-luvun puutarhasta ei löytynyt maan alla säilyneitä jälkiä, mutta 1800-luvun lopun puutarha tavoitettiin hyvin. Leijonanosa kaivauksen löydöistä on peräisin puutarhakerroksesta, ja ne edustavat hyvin tontin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun aineellista kulttuuria, vaikka aineistoon on sekoittunut myös vanhempia löytöjä.

Puutarhakerros oli paksuudeltaan 20–90 cm ja se kaivettiin kokonaan käsin. Heinäkuun helteet rajoittivat kaivajien työntekoa ja Turun palon aikaisiin kerroksiin päästiin laajemmin käsiksi vasta kaivauksen loppupuolella. Paloon liittyvät palo- ja purkukerrokset erottuivat selkeinä heti puutarhakerroksen alla. Forsteenin kivitalon koillispuolella kulkevalle kadulle oli kerrostunut palojätettä, hiiltä ja ennen kaikkea palossa tuhoutuneiden ikkunoiden kappaleita, jotka olivat levinneet aivan rakennuksen seinän juureen. (Kuva 5.) Niiden päällä oli purkujätettä, joka oli ilmeisesti peräisin Forsteenin kivitaloa vasten kaadetusta naapuritalon seinästä. Ikkunan kappaleita lukuun ottamatta palokerrokset olivat melko vähälöytöisiä mutta hieman

Kuva 4. Vapaaehtoiset kaivavat esiin Rettigin puutarhaan liittynyttä kujaa. Kaivamassa Kimmo Leijala (vas. yläkulma), Matti Helén, Sanna Tulonen ja Eva Pomell-Jokinen. Oikealla (ylhäältä) Heidi Jokinen, Anna Pomell, Laura Isomäki ja Eemil Mononen. Kuva: I. Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

◀ Kuva 5. Turun 1827 palon aikaisessa palokerroksessa erottuu hiiltyneitä ikkunan kappaleita, ikkunalasiasia ja ikkunoihin liittyneitä rautaosia. Kuva: I. Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

▼ Kuva 6. Luostarin jokikadulta (kuvan takaosassa) Aurajoelle johtanut kivetty kuja (R202) oli säilynyt erittäin hyvässä kunnossa. Kujasta lounaaseen sen oikealla puolella on näkyvissä Forsteenin kivitalon rauniota. Kuva: I. Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

yllättäen purkukerroksesta löytyi yksittäisiä, selvästi tulesta olleita 1600-luvulle ja 1700-luvun taitteeseen ajoittuvia liitupiipun kappaleita ja kolikoita. Palojätteen alta saatiin esiin siististi ladottu ja hyvässä kunnossa säilynyt poikkikatu, jonka oli rikkonut ainoastaan resentti viemäriputkikaivanto. (Kuva 6.)

FORSTEENIN KIVITALO

Puutarhakerroksen lisäksi kaivauksen pääkohde oli Forsteenin kivitalo, jonka kellarista saatiin kaivettua lattiaan asti noin 5 m². (Kuva 7.) Muuten kivitalon jäännöistä tutkittiin 37 m² kokoisella alueella. Vaikka rakennusjäännöistä saatiin esiin verraten

pieneltä alueelta, sen rakenteista saatiin paljon tietoa rakennuksen käytöstä. Ensinnäkin koko rakennusjäännös nojaa pahasti Aurajokea kohti, mikä on tyypillistä Turun keskusta-alueen historiallisille kivirakennuksille. Rakennuksen kulma voi selittää vuoden 1723 maininnan vinossa olevasta kivitvalosta. Painumista on selvästi

ytiretty estää muuraamalla tiilinen tukiseinä tukemaan kivitalon Aurajoen puoleista luoteisseinää. Rakennuksen ylimmät osat vaikuttivat epätasaisesti muuratuilta ja seinänpaksuudeltaan kapeilta verrattuna kellarin hyvin muurattuun alaosaan. Sen perusteella on mahdollista, että kivitalon yläosat on purettu kenties isonvihan jälkeen 1700-luvun alussa ja muurattu kokonaan uudestaan.

Talon purkamistapa kävi kellarista selvästi ilmi. Rakennus on ensin ilmeisesti tyhjennetty lähes kaikesta irtaimistosta, koska kellarin oli hyvin vähälöytöinen. Sen jälkeen kellarin holvikatto on romautettu ja tiilet ovat romahtaneet kellarin lattialle. Kivitalon seinät on sen jälkeen kaadettu sisäänpäin ja kellarin on tasoitettu hiekalla. Lopuksi kellarin

on peitetty savikerroksella. Siellä täällä kellarin täyttäneen kivikerroksen seassa oli yllättävän hyväkuntoisia lankkuja, jotka olivat luultavasti peräisin rakennuksen lattiaista. Niissä ei näkynyt palon jälkiä, eli läheskään koko rakennus ei selvästi ollut tuhoutunut tulipalossa.

Kellarin vanhimmat seinät, kaakkois- ja luoteisseinät, oli muurattu lähes kokonaan harmaakivestä mutta kellarin koillispääty oli muurattu munkkilimityksellä ladotuista tiilistä. Munkkilimityksen perusteella tämä rakenne ajoittuu keskiajalle, viimeistään 1500-luvulle. Rakennuksessa on siis vähintään kaksi keskiaikaista rakennusvaihetta. Kellaria on kattanut tiilestä muurattu tynnyriholvi, jonka kantaa oli vielä jäljellä kellarin pitkällä sivuilla. Sen alapuolella oli kuitenkin luoteisseinällä jälkiä vanhemmasta, alempana olleesta ja puretusta kiviholvista. Turun keskiaikaisille kellareille onkin tyypillistä, että vanhimman rakennusvaiheen kiviholvi on myöhemmin, ehkä jo keskiajalla, korvattu tiiliholveilla.¹⁰

Kellarin pohjoisnurkassa on neljän askelman muodostama portaikko ja pieni holvattu halssi, joka johtaa umpeen muura-

tulle oviaukolle. Portaikon ylin askelma on noin metrin oven toisella puolella olevaa, ilmeisesti 1700-luvulle ajoittuvaa poikkikadun kiveystä alempana. Ovi on siis muurattu umpeen viimeistään siinä vaiheessa, kun katuja on korotettu. Kiinnostavana yksityiskohtana koko halssi on oven umpeen muuraamisen jälkeen muusta kellaritilasta poiketen rapattu valkoiseksi, ehkä siksi, että oviaukon sulkemisen jälkeen se on muodostanut hyvin pimeän syvennyksen kellarin takaseinällä.

Kellarissa on ilmeisesti ollut runsaasti seinäkomeroita, koska niitä löytyi neljä pieneltä lattiaan asti tutkitulta alueelta. Kaksi komeroa sijaitsi koillisseinässä, yksi lattian tasossa oleva komero luoteisseinässä ja yksi komero sijaitsi halssin kaakkoisseinässä. Erityisesti lattian tasossa oleva komero on sijoituspaikaltaan omituinen. Se saattaa kuitenkin liittyä kellarin vanhempaan rakennusvaiheeseen, jolloin lattia on ollut matalammalla. Kellarissa havaittiin mukulakivistä ladottu lattia, joka oli rikkoutunut yhdestä kohti niin, että sen alta paljastui vanhempi lattiakiveys. Kellarissa on siis ainakin kaksi kerrosta eriaikaisia latioita.

Kuva 7. Forsteenin kivitallon koillispäädyn kellari kuvattuna koilliseen. Vasemmalla erottuu kellariin johtanut halssin ja sen umpeen muurattu oviaukko. Sen oikealla puolella munkkilimityksellä muuratussa tiiliseinässä on kaksi seinäkomeroa. Kuva: I. Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

Kivitalon tarkan iän määrittäminen vaatisi puulustonäytteen ottamista rakennuksen hirsiarinasta. Joka tapauksessa talo on rakennettu viimeistään 1500-luvulla, joten purkamisensa aikaan 1831 se on ollut vähintään 300 vuotta vanha. **Kari Uotilan**¹¹ mukaan se vastaisi Turun Luostarikornttelin keskiaikaisten kivitalojen tavanomaista elinkaarta.

POSLIINIASTIOITA JA VIINIPULLOJA

Kaivaukselta löytyi kaikkiaan 1248 alannumeroa löytöjä (53,9 kg). Löydöt ajoittuvat keskiajalta 1900-luvulle. Suurin osa löydöistä on peräisin kellarin täyttömaasta ja sitä nuoremasta puutarhamaasta. Luiden ja rautaesineiden katkelmien jälkeen painoltaan suurimman löytöryhmän muodostavat erilaiset lasipullojen sirpaleet, joita löytyi yhteensä 7,3 kg. Suurin osa tästä on peräisin tavanomaisista vihreistä ja ruskeista viini- ja portteripulloista, mutta niiden lisäksi löytyi esimerkiksi kappale Turun apteekkarien kivennäisvesilaitoksen lasipullosta. Astia-, pullo- ja tasolasin lisäksi kaivauksilta löytyi myös yksittäinen kristallikruunun kristalli ja opaalilasinen nappi.

Erilaisten piiposliiniastioiden palasia löytyi kaivauksilta myös lukuisia kappaleita. Suurin osa on yksittäisiä sirpaleita, joiden kuva-aiheet vaihtelevat yksinkertaisista viivakuvioista yksityiskohtaisempiin maisemakuviin. Kaivauksilta löytyi myös useita sirpaleita sinisellä reliefikoristeella koristellusta, 1800-luvun ensimmäiseen neljänneeseen ajoittuvasta simpukkareunaisesta lautasesta ja saksalaisesta Lehmann & Sohnin kultareunaisesta, 1900-luvun taitteeseen ajoittuvasta kahvikupista. (Kuva 8.) Posliiniastioiden kappaleita löytyi jonkin verran ja osa niistä on alkuperältään kiinalaisista

Kuva 8. Saksalainen 1800-luvun lopun kahvikuppi löytyi lähes kokonaisena *in situ* Rettigin puutarhamaasta. Kuva: I. Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

astioista. Myös puna- ja kivisaviastioiden kappaleet olivat pääasiassa yksittäisiä sirpaleita.

Turun palossa tuhoutuneeseen ikkunaan liittyvä tasolasi painoi yhteensä 4,4 kg. Lasin lisäksi palokerroksesta löytyi myös ikkunan kulmarautoja, hakasia ja saranoiden kappaleita.

YLEISÖARKEOLOGIA

Aboa Vetus & Ars Nova -museo toteutti kaivauksen yhteydessä *Innostu, seuraa, sitoudu!* -hankkeen, jota veti yleisöarkeologi **Elina Mattila**. Hankkeen tarkoitus oli kehittää yleisöarkeologiaa kaupunkiolosuhteissa ja etsiä uusia tapoja osallistaa kiinnostunutta yleisöä arkeologisen tutkimuksen eri vaiheisiin. Hankkeen ytimessä oli viidentoista vapaaehtoisen joukko, joka osallistui kaivauksen yhteydessä järjestettyihin luentoihin ja työpajoihin sekä koko kesän ajan kolmena päivänä viikossa itse kaivaukseen. Kaivauksen jälkeen sama vapaaehtoisjoukko osallis-

tui kerran viikossa kaivauksen jälkitöihin. Vapaaehtoiset pitivät myös kesän ajan kaivauksista blogia osoitteessa www.laajenne-taanturku.blog.

Vapaaehtoishankkeen lisäksi museo järjesti kaivauksen yhteydessä yleisökaivausjaksoja. Museon kesäkoululaiset osallistuvat pienryhmissä kaivaukseen kesäkuun alusta elokuun alkuun joka keskiviikko. Heinäkuussa puolestaan järjestettiin kahden viikon mittainen yleisökaivaus, jonka aikana kiinnostuneet pääsivät osallistumaan yhden ja kahden päivän mittaisille arkeologisille museokursseille maksua vastaan.

Hyvin erilaisista taustoista tulleet vapaaehtoiset hitsautuivat kesän aikana tiiviiksi yhteisöksi, joka oli motivoitunut tekemään tutkimusta jopa ankarissa sääoloissa. (Kuva 9). Hanke sai osallistujilta erinomaista palautetta ja antoi hyvän esimerkin siitä, että kaupunkiarkeologiassakin yleisölähtöinen tutkimus voi tuottaa erittäin positiivisia kokemuksia. Onnistuneeseen yleisöarkeologiaan vaikuttivat varmasti kohteen hyvä fyysinen ja henkinen saavutettavuus: museotilat, kahvila, työpajatilat ja jälkityötilat sijaitsivat sopivasti museon alueella, ja tutkimuskohdetta oli helppo ymmärtää vertaamalla sitä museossa esitettyyn historiaan

ja ympäröivään historialliseen kaupunkimiljööseen.

LOPUKSI

Kaivaustutkimus tuotti vastauksen kaikkiin tutkimuskysymyksiin. Rettigin puutarhan jäänteet paljastuivat monipuolisiksi puutarhakujien, puuistutusten ja puutarhan aikaan ajoittuvien löytöjen suhteen. Turun palo erottui selvänä arkeologisena ilmiönä, ja kivitalon purkamisesta saatiin rakennuksen täyttökerrosten perusteella selvä käsitys. Ainakin Forsteenin kivitalon koillispuolella oli havaittavissa kolmesta neljään rakennusvaihetta, jotka olivat kivirakennuksen muuraaminen ja sen laajentaminen tiilimuurauksella keskiajalla, kellarin oviaukon muuraaminen umpeen, kivitalon ylempien kerrosten muuraaminen uudestaan (1700-luvulla?) ja mahdollisesti samaan aikaan tapahtunut kivitalon Aurajoen puoleisen luoteisseinän tukeminen. Tutkimushavaintojen lisäksi kaivauksen yleisötyö osoitti, että myös kaupunkikaivauksilla yleisö on mahdollista ottaa mukaan merkitykselliseen yhteistyöhön silloin, kun kaivaus suunnitellaan ja toteutetaan yleisön ehdoilla.

Kuva 9. Vapaaehtoiset kaivajat Heidi Jokinen (vas.), Anna Pomell, Kimmo Leijala ja Eemil Mononen ovat keskittyneet kaivamaan kahvikuppia Elina Mattilan ja museonjohtaja Johanna Lehto-Vahteran ohjeistuksessa. Kuva: I. Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

Osoitamme lämpimät kiitokset kaikille kesän 2018 vapaaehtoisille ja yleisökaivajille.

Ilari Aalto
ilari.aalto@aboavetusarsnova.fi

Elina Mattila
elina.mattila@outlook.com

LOPPUVIITTEET

- 1 Artikkelin perustuu vuoden 2018 kaivausten kaivauskertomukseen (Aalto & Mattila 2019a).
- 2 Vuoden 2017 kaivauksista ks. Aalto 2017; Aalto & Mattila 2018.
- 3 Savolainen 2011, 35.
- 4 KA, Dahlströmin topografinen kortisto. Luostarikortteli 14 ja 15; Aalto & Mattila 2019b.
- 5 Savolainen 2011.
- 6 RP 16.12.1723; TKA, Kauppakirjat 25.4.1726.
- 7 Savolainen 2011: 36.
- 8 KA, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto HI 343.
- 9 *“Tre välfda källrar med sine dörrar af Träd och yttre jerndörr för nedgången, å hvilka jemte stenfoten ingen Brandförsöring ästundas.”* KA, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto 343.
- 10 Uotila 1988: 55–56.
- 11 Uotila 2009: 57.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Suomen palovakuutuskonttorin (1816–1833) arkisto (digitoitu).

Dahlströmin topografinen kortisto (digitoitu).

Turun maistraatin arkisto (TMA)

Turun maistraatin pääpiirustukset vuoteen 1900 (digitoitu).

Museoviraston arkisto

Aalto, Ilari & Mattila, Elina 2019a. Turku II/1/3 Rettigin tontti, Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2018. Kaivauskertomus.

Aalto, Ilari & Mattila, Elina 2018. Turku II/1/3 Rettigin tontti, Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2017. Kaivauskertomus.

Turun kaupungin arkisto (TKA)

Raastuvanoikeuden oikeuspöytäkirjat, Bia (RP) Kauppakirjat 1721–1783

Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Ilari 2017. Kadonneiden kivitalojen jäljillä – Katsaus Aboa Vetus & Ars Nova -museon kesän 2017 kaivauksiin. *SKAS* 1/2017, 47–54.

Aalto, Ilari & Mattila, Elina 2019b. “Tupakkaa ja muita pientarvikkeita”. 1600-luvun liitupiipukokonaisuus turkulaisen krouvitoiminnan ilmentäjänä. *SKAS* 1/2019, 61–75.

Savolainen, Panu 2011. Rettigin tontin rauniot historiallisissa lähteissä vuoteen 1827. *SKAS* 1/2011, 19–46.

Uotila, Kari 1988. Holvatut kellarit – osa Turun Suurtorin keskiaikaa. *Aboa* 1986, 51–70.

Uotila, Kari 2009. Aboa Vetus – Rauniokohde ja sen tutkimus. Timo Muhonen & Johanna Lehto-Vahtera (toim.), *Ikuinen raunio*. Aboa Vetus & Ars Nova/Matti Koivurinnan säätiö, Turku, 42–63.